

JARIMA JAZOSI: MUAMMOLAR, ECHIMLAR VA ISTIQBOLLARI

Xurramov Sarvar

Termiz davlat universiteti

Yuridik Fakultet talabasi

Ilmiy rahbar: **Irnazarov Shuhrat**

Annotatsiya: Jarima jazosi – jinoyat va ma'muriy huquq tizimida qo'llaniladigan moliyaviy jazosidir. Jinoyat kodeksi va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksda jarima tushunchasi hamda miqdori belgilangan. Jinoyat huquqida jarima jinoyat sodir etganlik uchun asosiy jazolardan biri sifatida qo'llanadi, to'lanmasa unga boshqa jazolar bilan almashtirish tartibi ko'zda tutilgan. Ma'muriy huquqbuzarliklarda jarima jarayonida davlat hisobiga undiriladigan moliyaviy miqdori sifatida belgilanib, uning miqdori bazaviy hisoblash miqdoriga bog'liq holda belgilanadi.

Kalit so'zlar: Jarima, jinoyat kodeksi, ma'muriy javobgarlik, ijro tartibi, tez to'lash chegirmasi, jarima ballari.

Jarima – qonunchilikda belgilangan hollarda sud yoki vakolatli organ qarori bilan jinoiy yoki ma'muriy jazo sifatida undiriladigan moliyaviy miqdoridir. Jinoyat kodeksida “jarima aybdordan davlat daromadiga belgilangan miqdorda moliyaviy undirish” deb ta'riflanadi. Ma'muriy huquqda ham jarima – huquqbuzarlik sodir etgan shaxsdan davlat hisobiga moliyaviy undirish chorasidir. Ushbu maqolada jarima jazosining qonunchilikdagi asoslari, jinoyat va ma'muriy huquqdagi o'rni, ijro etish tartibi, to'lov muddatlari, tez to'lash chegirmasi va yangi jarima ballari tizimi tahlil qilinadi.

O'zbekiston qonunchiligida jarima jazosi jinoyat va ma'muriy kodekslar asosida tartibga solingan. Jinoyat kodeksining 44-moddasida jarima belgilanishi va miqdori ko'rsatilgan: “Jarima aybdordan davlat daromadiga ushbu Kodeksda belgilangan miqdorda moliyaviy undirishdir”. Shu modda ikkinchi qismida jarima miqdori belgilangan: u eng kam oylik ish haqining 5 baravaridan 600 baravarigacha bo'ladi. Agar hukm qilingan shaxs jazo tariqasida tayinlangan jarimani majburiy ijro etish uchun belgilangan muddatlarda to'lashdan bo'yin tovlasa yoxud qarzdorda undiruv qaratilishi mumkin bo'lgan mol-mulk mavjud emasligi tufayli majburiy ijro etish uchun belgilangan muddatlar mobaynida jarimani undirishning imkoni bo'lmasa, xuddi shuningdek kechiktirish muddati tugaganidan keyin jarima to'lanmagan yoki jarimani bo'lib-bo'lib to'lash shartlari buzilgan taqdirda, sud jarimaning to'lanmagan miqdorini majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, xizmat bo'yicha cheklash, ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan almashtiradi.

Bunday holda majburiy jamoat ishlarining ikki yarim soati bazaviy hisoblash miqdorining bir baravari miqdoridagi jarimaga tenglashtirilib, to'rt yuz sakson soatdan ko'p bo'lmagan muddatga, axloq tuzatish ishlarining, xizmat bo'yicha cheklashning, ozodlikni cheklashning yoki ozodlikdan mahrum qilishning har bir oyi bazaviy hisoblash miqdorining o'n olti baravari miqdoridagi jarimaga tenglashtirilib, uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga tayinlanadi.

Bu qoidalar jinoyat ijroiya qonunchiligida tartibga solingan. Jarima — “eng yengil” jazo turlaridan biri, ya'ni jinoyat sodir etilgan holatlarda ham, agar jinoyat “eng yengil” turga to'g'ri kelsa, sud jarimaga hukm qilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik kodeksida ham jarima jazosining ta'rif va chegaralari berilgan. 25-modda bo'yicha, jarima huquqbuzarlik sodir etgan shaxsdan davlat hisobiga moliyaviy undirish deb belgilanadi. Jarimaning miqdori huquqbuzarlik sodir bo'lgan paytdagi bazaviy hisoblash miqdoriga nisbatan aniqlanadi. Normativ bo'yicha fuqaro uchun jarimaning eng kam miqdori bazaviy hisoblash miqdorining 1/50 qismidan, mansabdor shaxs uchun esa 1/10 qismidan kam bo'lmasligi kerak. Eng yuqori miqdori fuqarolar uchun 5 baravar, mansabdorlar uchun 10 baravar bo'lib, ayrim huquqbuzarliklar uchun bu chegaralar oshirilishi mumkin.

Jinoyat kodeksida jinoyat sodir etgan shaxsga qo'llaniladigan asosiy jazolar sifatida jarima ham ko'zda tutilgan. Masalan, Adliya vazirligi veb-sayti ma'lumotiga ko'ra, jinoyat sodir etgan shaxsga quyidagi asosiy jazolar tayinlanishi mumkin: a) jarima; b) muayyan huquqdan mahrum qilish; v) axloq tuzatish ishlari; g) xizmat bo'yicha cheklash; e) intizomiy qismga jo'natish; j) ozodlikdan mahrum qilish; z) umrbod ozodlikdan mahrum qilish. Ya'ni, jinoyat kodeksida jarima jinoyatning og'irligiga qarab belgilanishi mumkin bo'lgan asosiy jazolar qatoriga kiradi.

Shuningdek, jarima jinoyat kodeksida belgilangan holatlarda muayyan jazolar o'rnini bosuvchi jazo sifatida ham ko'rilgan. Masalan, jinoyat kodeksining 44-moddasida nazarda tutilgandek, mahkum belgilangan muddatda jarimasini to'lamagan bo'lsa, sud bo'lmagan qismni axloq tuzatish ishlari yoki qamoq jazosi bilan almashtiradi. Ushbu qoidalarga ko'ra, jarima jinoyat sodir etganlik uchun asosiy jazo sifatida berilishi mumkin, lekin muayyan hollarda boshqa jazolar bilan ham almashtirilishi belgilanadi.

Ma'muriy huquqbuzarliklarda jarima eng keng tarqalgan jazolardan biridir. Masalan, yo'l harakati qoidabuzarliklari, sanitariya qoidalarini buzish, atrof-muhitni ifloslantirish va boshqa ko'plab ma'muriy huquqbuzarliklar uchun jarima tayinlanadi.

Jarima miqdori tegishli moddalar sanksiyalarida (masalan, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 122-136-moddalari) belgilangan bazaviy hisoblash miqdori asosida aniqlanadi. Yangi kodeksga muvofiq, jarima shaxsga qarab jismoniy shaxslar uchun bazaviy hisoblash miqdorining belgilangan ulushidan (kamida 1/50) boshlab, mansabdor shaxslar uchun esa 1/10 ulushidan (kamida) boshlanadi.

Jarima belgilangan miqdordan to'g'ri undirilib, o'sha maqsad uchun tashkil etilgan davlat budjetiga tushadi.

Sudning yoki vakolatli organning jarima belgilovchi qarori qonuniy kuchga kirganidan so'ng, huquqbuzar belgilangan muddatda ixtiyoriy to'lovga majburdir. Jinoyat ijroiya kodeksiga asosan, jinoyat uchun jazo tariqasida jarima oldiga yotqizilgan shaxs hukm qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab bir oy ichida jarimani ixtiyoriy to'lash sharti qo'yiladi. Agar jarima belgilangan muddatda to'lanmasa, davlat ijrochisi uni majburiy tarzda undiradi. 18 yoshga to'lmagan jinoyatchilar uchun bu muddat olti oygacha uzaytirilishi mumkin. Sud, mahkumga shartnoma bo'yicha qarzni qismlarga bo'lib to'lash yoki ijroni kechiktirishni ham belgilashi mumkin. Ijro harakatlari va ijro hujjatining talablari ijro hujjatining ixtiyoriy ijro etilishi uchun belgilangan muddat tugagan kundan e'tiboran ko'pi bilan ikki oy muddat ichida sud ijrochisi tomonidan amalga oshirilishi va ijro etilishi kerak.

Ma'muriy huquqbuzarlik bo'yicha ayblangan shaxsga ham qaror topshirilganidan keyin belgilangan muddat ichida jarimani to'lash tavsiya etiladi. Masalan, samarali amalga oshirilayotgan "e-jarima" tizimi orqali to'lanmagan ma'muriy jarimalar majburiy ijroga yuboriladi. To'lanmagan jarimalar ijro hujjati bilan Majburiy ijro byurosi organlariga yuboriladi, kerak bo'lsa davlat ijrochilari tomonidan undirib olinadi. Shu tarzda, jarima ijrosi sud qarori va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda nazorat qilinadi.

Jarimani bo'lib-bo'lib to'lash esa uni (jarimani) qismlarga bo'lib to'lashga ruxsat berish demakdir. Sud jarimaning bo'lib-bo'lib to'lanadigan qismini hamda to'lashning so'nggi muddatini belgilab qo'yadi. Bir vaqtning o'zida jarimani to'lashni kechiktirish hamda uni bo'lib-bo'lib to'lashga ruxsat berilmaydi. Sud jarimaning har bir qismini to'lash uchun aniq muddat belgilaydi.¹

Bu o'rinda qisqacha jazolar ijrosidan bo'yin tovlashning oqibatlarini masalasiga to'xtalib o'tsak. Jinoyat qonuni mazmuniga ko'ra uning ikki oqibati mavjud: birinchisi, jazodan bo'yin tovlash boshqa og'irroq jazo bilan almashtirishga sabab bo'ladi; ikkinchisi, jazodan bo'yin tovlash mustaqil jinoyat hisoblanadi.²

Ma'muriy jarimalarni o'z vaqtida to'lovga rag'batlantirish uchun tez to'lash chegirma tizimi joriy etilgan. 2023-yil 1-maydan boshlab huquqbuzarga qaror topshirilgan kundan boshlab 15 kun ichida jarima summasining 50%ini, 30 kun ichida esa 70%ini ixtiyoriy to'lagan taqdirda, qolgan qismi to'lashdan ozod qilinadi. Ya'ni, jarimaning yarmigini 15 kun ichida to'lagan shaxsga 50% chegirma, 30 kun ichida 70% to'lasa to'lovdan ozodlik imkoni beriladi. Ushbu tartib sud qarorlariga asoslangan jarimalarga ham tatbiq etiladi. Aks holda, agar belgilangan muddatdan keyin

¹ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksiga sharhlar. - Toshkent: TDYI, 2007

² Jinoyat-ijroiya huquqi. Darslik. - T.: TDYU, 2019. - 61-b

to‘lanmagan bo‘lsa, shaxs ozodlikdan mahrum qilish yoki boshqacha jazo bilan jazolanishi mumkin.

Yaqinda O‘zbekistonda yo‘l harakati qoidabuzarliklari uchun jarima ballari tizimi joriy etildi. Endi haydovchilar tomonidan har bir huquqbuzarlik uchun ma‘muriy kodeks moddalarida ko‘rsatilgan miqdorda jarima ballari hisoblanadi. Masalan, har bir huquqbuzarlik uchun 2 ball bo‘yicha hisoblanadi. Hisoblangan ballar bir yil davomida yig‘iladi. Agar bir yil davomida 12 balldan oshsa, so‘nggi huquqbuzarlik uchun haydovchining transport vositasini boshqarish huquqi kamida olti oydan tortib mahrum etiladi. Shuningdek, jarima ballari avtomatlashtirilgan tizimda (“E-jarimaball” moduli) hisoblanadi va bazaviy chegirmalar ham ko‘zda tutilgan. Masalan, yo‘l harakati qoidalarini 12 oy davomida buzmagani haydovchiga dastlabki 2 ball kechiriladi, keyinchalik ballar yangi hisobdan yuritiladi.

O‘zbekiston qonunchiligida jarima jazosining huquqiy asoslari aniq belgilangan. Jinoyat kodeksi va ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi jarima tushunchasi, miqdori va ijrosi tartiblarini belgilaydi. Jarima jinoyat huquqida asosiy jazolar qatoriga kiradi va to‘lanmasa boshqa jazoga almashtiriladi. Ma‘muriy huquqbuzarliklarda jarima ko‘p qo‘llanilib, uni o‘z vaqtida to‘lovga rag‘batlantirish uchun chegirmalar joriy etilgan. Shuningdek, yangi jarima ballari tizimi orqali surunkali qoidabuzarlar uchun ogohlantirish mexanizmi yaratilgan. Ushbu mexanizmlar jarima ijrosini soddalashtirish va huquqbuzarliklarni oldini olish maqsadida tatbiq etilmoqda.

Jarima qonuniy va moliyaviy orqali jazolash shakli bo‘lib, bu — jamiyat tomonidan zarar ko‘rgan tomonning (davlat yoki jamoat) huquqlarini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi
2. O‘zbekiston Respublikasi Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi
3. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksiga sharhlar. - Toshkent: TDYI, 2007
4. Jinoyat-ijroiya huquqi. Darslik. - T.: TDYU, 2019. - 61-b
5. Kun.uz 2019 8-aprel . ., Jarimalar miqdori to‘liq qayta ko‘rib chiqiladi, jarima jazosi bo‘yicha qonunchilik o‘zgaradi”
6. Madad.uz huquqiy maslahat sayti;
7. Vazirlar mahkamasi qarori. Jarima tariqasidagi jinoiy jazoni ijro etish tartibini takomillashtirish masalalari bo‘yicha o‘zbekiston respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida 10.04.2008 yildagi O‘RQ-151-son
8. <https://toshkent-vil.adliya.uz/uz/news/detail.php?ID=49128>